

אלפי שנות מלחמה במחקר מדעי

גאת ד"ר שמואל אברמסקי

העשויות ביד חרוצה של אמן, הצבעים והטכניקה, ההסברים הקצרים והבהירים, צורתו הכללית של הספר — הכל מכוון לקהל רחב. אך אין זה ספר פופולארי במובן המקובל של המילה, ואין הוא מתכוון להגיש לקורא נזיד שהתבשל בבחי מדרש רבים. ולא בא הארכיאולוג להקל על הקורא בסממני לשון של פופולאריזטורים רודפי קהל, ולא במנעמי דיבור של מלמדים-מבארים. הפרקים התיאורטיים הכלליים כתובים בלשון-מדע מאופקת, ללא סרבול, ויחד עם זאת ללא סטיה כלשהי מדיוקה של הגדרה; כדוגמתם של ספרים המיועדים ללומדים בעלי רמה אקדמאית. המחבר בחר דרך-ביניים בין ספר-לימוד רגיל לבין מאמר מקצועי העמוס מנגנון טכני-מקצועי של הערות ומראי-מקום.

והעיקר, ספר זה גלוש בבית מדרשו של המחבר עצמו, החוקר זה שנים את תורת המלחמה בארצות המקרא. רק איש-מקצוע החוקר כלי-מלחמה יהא מוסמך למנות את חידושי המחקר, על דקדוקי פרטיהם. אולם גם ההיסטוריון, שתלמודו שעון על ממצאי התרבות החומרית, יוכל לעמוד על חידושי של פרופ' ידן הדן בהתמודדות הגדולה שבין הממלכות במו"ח רח הקדום בשלושת אלפים שנות היסטוריה. וענין מיוחד ימצא כל חוקר ימי קדם בפירושו ובהסבריו של המחבר על שרידי האמנות של ארצות הקדם, דברים הפותחים לפניו אופקים חדשים. גם המלומדים המורגלים ב"קריאת" תמונות ימצאו ענין בהסבריו של המחבר ואף ישאבו דעת מדרך הסתכלותו הנוקבת ומכוח סיקורו המקורי של הארכיאולוג-איש-הצבא. אין צורך לומר, שחוקרי תנ"ך עשויים לרענן ידיעותיהם במקרא, בקראם בפרקים העוסקים בתקופות הכנעניות ובתקופה הישראלית, וכן בחידושיו של המחבר בפירושי מקראות.

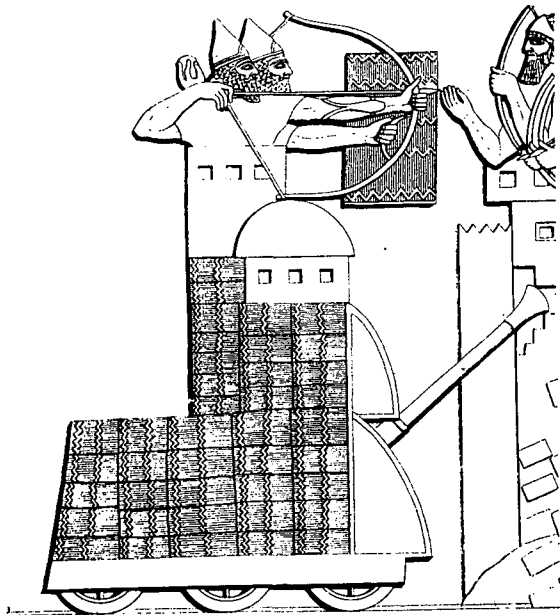
אני מעז לומר, ללא חשש של הפלגי דיבור, שיחודו של הספר בכך שהוא כורך בכפיפה אחת, אפילו ללא חיץ, חידור שי מדע ספציפיים עם דבריה-הסבר כלליים בלשון ברורה וחותכת על פני מצע היסטורי רב-היקף, ואף על פי שנכתב

בספרו "תורת המלחמה בארצות המקרא" • מגלה הפרופ' יגאל ידן את אחת הפרשיות הסוערות ביותר בתולדות האדם — משהרותה של הציביליזציה ועד התקופה הפרסית. ואומר החוקר בדברי המבוא שלו: "המלחמה היא תופעה המלווה את תולדות האנושות מראשיתה. אין פלא, איפוא, שאין בידינו ללמוד את תולדות האנושות, ללא לימוד מעמיק של ארועי המלחמות ושל האמצעים שיצרו העמים לשם השגת מטרותיהם המלחמתיות. ניתן לומר, שכבר בימי קדם — בדומה לתקופתנו אנו — הקדיש האדם את מיטב כשרונותיו הטכניים לשכלול מכשירי לחימה למשחית ולמגן. על כן דוקא כלי המלחמה למיניהם הם אחת העדויות החשובות — אם כי כמובן לא היחידה — לרמת התפתחותו הטכנית של עם זה או אחר בתקופות השונות". (עמ' 15).

שומע אני מדברים אלה כעין צידוק בפני הקורא, האחרון, כמנהגם של בריות בדור זה, חרדה מפני מלחמה. ונראה לי, שעיקרו של דבר אינו דוקא בעצם העובדה, שכלי המלחמה מעידים על רמת התפתחותם הטכנית של העמים. המלחמה, על מניעיה, אורחותיה, הטכניקה אשר בה באה על ביטוייה מחשבת האדם בדימוייה השונים, היא המעוררת סקרנותם של אנשי מדע; והיא תשובה להיסטוריון מפאת-עצמה, אפילו ללא תלות באלמנטים אחרים של הציביליזציה האנושית. הספר הנדון הוא עדות מובהקת לכך, מה רישומים הטביעה ההיסטוריה בשירי העדויות של המלחמה במשך אלפי שנים. רישומים אלה גלויים עתה לפנינו מכוח העמל, הידע וההסתכלות המעמיקה, שהשקיע המחבר בספר זה; ולא פחות מזה בגין המשקולת ההיסטורית רחבת ההיקף, המשמשת קנה-מידה ראשי בשביל החוקר-הארכיאולוג, האמון על בוחן אנאליטי של ממצאי עתיקות.

הספר, המפואר בחיצוניותו, נועד לא רק לאנשי מקצוע אלא גם לחובבים ולמתעניינים בדברי הימים. התמונות הרבות,

• יגאל ידן, תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים, החברה הבינלאומית להוצאה לאור בע"מ, 1963.

איל ומגדל מצור בצבא אשורנצרפל. איל המצור מסורבל ונישא על גבי ששה גלגלים, גופו המצופה מגיני נצרים, הקלועים מלבנייט, הורכב, כפי הנראה סמוך למקום המערכה. לאיל — צריח בעל כיפה וחרכים. קרוֹן־הנגיחה מסתיימת בלהב דמוי גרזן. ליד איל־המצור, ישנו מגדל־מצור נייד, שממנו פועלים קשתים המחפים על פעולת איל־המצור.

חלקי החומה, החפיר, השער על מידותיו המדוקדקות ומרווחי הקצובים, המצודה־הפנימית — לאור שיטת־הלחימה של הצבא שתכליתו להבקיע את העיר: אם בזינוק ישיר דרך הביצורים, מעליהם או מתחתם — ואם במעשי איבה עקיפים של כריתת מזון ומים מן הנצורים. המחבר מרחיב את הדיבור, בתשליב־עניינים זה, על איל המצור, ואינו מסתפק בתיאור הטכני, אלא נותן דעתו לא פחות מזה על בעיית תפעולו הטקטי וניידותו: כיצד היו מביאים התקן זה ממרחקים עד לעיר הנצורה ומציבים אותו בשטח שממול החומה, ואיך היו מחפים עליו מתגרת־ידים של המגינים.

תחבולות הרבה, בתחום הטכניקה ובנגיבת־דעת שבערמה, נקטו הבריות בימים ההם, תוקפים ומגינים כאחד, כדי להגיע לתכליתם; ואף־על־פי־כן יש שגלגולי מעשיהם רחוקים היו תכלית מרחק מכונותיהם, כרגיל במערכות־קרב מדור לדור. המחבר תולה ענין זה בגורם אנושי, מה שקרוי כיום בפי רבים ה„מוראל“ של הלוחם: „ואם, למרות הביצורים האדיריים וסדרי ההתגוננות המפותחים עדים אנו לנפילתן של ערים רבות, הרי יש בכך משום חיזוק נוסף להנחה, שבעיקרו של דבר לא עצמת הביצור ולא עצמת מכשירי ההתקפה הכי ריעו את גורל הקרב, אלא רוחו של העומד מאחורי החומה או מאחורי אילי המצור“ (עמ' 32).

ונראה לי שרשאים אנו להרחיק לכת מעבר למושג רוח לחימה, תהפוכות המלחמה בנות־לואי הן לאדם הלוחם מאז ומתמיד, והן משופעות הפתעות, זינוקי נצחון ללא טעם ואסור נות מפולת ללא הגיון, יתכן, שיש לחפש פשרו של דבר בעצם תהפוכותיו של הלוחם, חרדתו, צרכיו היו־יומיים ומר עקת לבו ביום קרב, שאין תופסים בהם שינויי מקום וחילופי זמנים. המקרא מגלגל הרבה באותו שלהוב יצרים, תוצאה

בשביל קהל קוראים רחב, לפי מתכון אלבומי, היא נדרש ומבושק ביותר, מעצם צביונו, דוקא בחוגים של אנשי מדע במקצועות שונים: חוקרי־אמנות כארכיאולוגים, חוקרי־מקרא כהיסטוריונים.

אמנם הטעמה זו בראש הספר, „לאור הממצאים הארכיאולוגיים“, באה לכאורה לומר שעיקר ענינו יהיו כלי־נשק בעולם הקדום. אך כבר במבוא מפרט המחבר עד מה תלויה התפתחות כלי־המלחמה בגורמים רבים, שמחוץ למלאכת־חושב השקועה בהם. משום כך מקדיש המחבר מקום רב לטקטיקה, לארגון הצבא ולשיטות הביצורים בדורות השונים. ההגדרות בחלק זה של הספר הן צבאיות מובהקות. ואין תימה בכך, שמבצבץ ועולה מהן נסיונו של איש צבא, שכוחו עמו לסקור הילוכה של ההיסטוריה לפי כור־הבוהן של מלחמה בזמננו־שלנו. מכאן חלוקה מדוקדקת זו של אמצעי הלחימה לפי שלושה עיקרים: „תנועה, אש, אבטחה“; (עמ' 16 : א) אמר צעי הניידות; (ב) כלי הנשק, שמטרתם לפגוע באויב בטוחים שונים; (ג) אמצעי מגן. עם הסוג הראשון נמנים, כמובן, פרי־שים ומרכבות. הסוג השני היקפו רב־מידות: הקשת הפשוט, טה, הקשת המורכבת, החץ, האשפה, הקלע, החנית והרומח, החרב, האלה והגרזן. ואילו לאמצעי האבטחה שייכים המגן, השריון, הקובע.

אין המחבר מבדיל, כדרכם של תיאורטיקאים, בין פעולות־התקף לבין פעולות־מגן. אי אתה יכול לסמוך תדיר על האויב שלא יעבור מהתקפה להגנה או להיפך; ועל כן עליך להיות מצויד בכלי התקפה ובאמצעי מגן כאחד. ומקום מיוחד תופי־סות בספר מערכות־מלחמה על ערים. פעמים שהעיר תשמש מקלט לאויב הבורח משדה הקרב, כפי שידוע ממלחמת מגידו בימי פרעה תחותימס השלישי; ופעמים תשמש בית־מוצא לגיחות־התקף כנגד האויב הסוגר עליה, כמו במלחמת מלך ישראל כנגד צבאות ארם, החונים בשומרון. ונראה לי, שככה נהג דוד בשעת מלחמתו בפלשתים בעמק רפאים, וזו היתה שיטתם של הארמים במערכת רמות־גלעד, כנגד אחאב מלך ישראל וכנגד יהורם בנו.

הפרק הדין בערים הקדומות גדוש בשפע ידיעות ארכיאולוגיות העומדות לרשותנו על סמך החפירות והסקרים שנערכו במאת השנים האחרונות במזרח התיכון, ובמידה לא מועטת על סמך חקירותיו העצמיות של המחבר בביצורי ערים, בשעריהן ובטקטיקה של הקדמונים. פעמים שאתה תמה, מה כושר טכני ועוזת נפש שיקע האדם, כדי להגן על עיר־מצודתו, או כדי לכבוש מעוזם של אחרים. וכדברי המחבר: „הקרב על העיר מעמיד בפני התוקף והמגן בעיות שונות ונגודות. אכן, פעולותיו של זה נובעות מפעולותיו של זה, ואין בכל אמנות המלחמה דוגמה בולטת יותר לאותה תגובת שרשרת בקנה־מידה גדול, מלימוד בעיית הביצורים מצד אחד, ושיי־טות ההתקפה עליהם מצד אחר“ (עמ' 26).

שיטה נקוטה בידי פרופ' י. ידין לבחון את סוגי המכנים —

צאים הריאליים, או ריאליים שבדימוי, כגון: ציורים, תבלי-
טים, דגמים, ואף שיירי רכב.
כלי-המלחמה של האלף השלישי לפסה"נ — האלה, הגרון,
החרב, הרומח והחנית, הקשת המורכבת והשריון — שימשו
גורם עיקרי בשיטות הלחימה באותם ימים; ובצדם נודעה
השיבות למרכבות בקרב הפתוח ולביצורים במערכות-מצור
(שעיקר התפתחותם אמנם באלף השני לפסה"נ). לכלי הנשק
הללו — על חילופיהם בין ארץ לארץ — תפקיד חשוב
בתקומתן של ממלכות בומנים והם ובהתמוטטותן בסוף האלף
השלישי לפסה"נ ובראשית האלף השני.

חידושים שהתחדשו בתקופה הבאה — תקופת האבות (המח-
צית הראשונה של האלף השני לפסה"נ) — השאירו רישומם
בתורת המלחמה של הדורות הבאים; וכלשונו של המחבר
בסיכומו של הפרק: "ניתן לסכם בהדגשה נוספת, שתורת
המלחמה של המחצית הראשונה של האלף השני הגיעה לשיא
השכלולים, הן בשדה הפתוח, שבו שלטו המרכבה והקשת
המורכבת, הן במבנה הביצורים על חלקקותיהם וחפיריהם,
והן בשטח ההתקפה על העיר, שאיל-המצור נטל בה חלק
נכבד. דומה, שבשום תקופה לאחר מכן, עד להמצאת אבק
השריפה, לא הצליחו צבאות העולם להכניס לשדה המערכה
שיטות או כלי-נשק נוספים, אולם הם הצליחו לשכללם"
(עמ' 103).

החתיים (בועזכוי), מסוריה ופניקיה (אללח' אוגירית), ממצרים

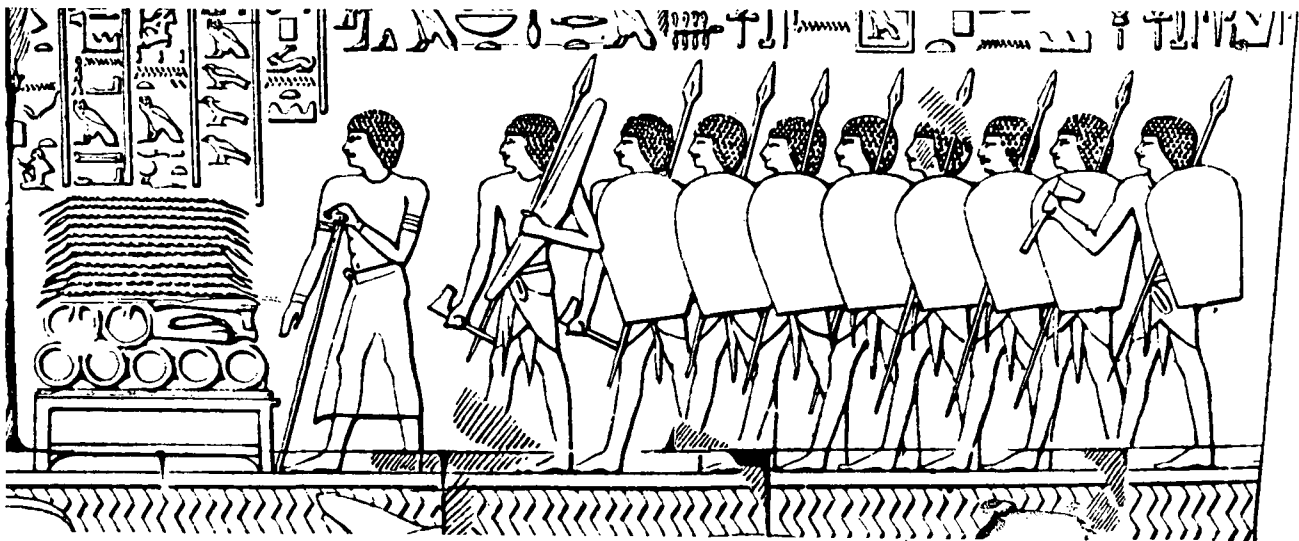
הדיון בכלי-נשק מהמחצית האחרת של האלף השני לפסה"נ
מבוסס לא רק על ציורים, תבליטים וממצאים ארכיאולוגיים
אלא גם על תעודות אוטנטיות: ממסופוטאמיה (נוזי), מארץ

* כמוכן, אין להתעלם מן העובדה כי החל מן המאה הרביעית לפ-
סה"נ התפתחה והלכה הארטיילריה המכנית (הבליסטות והקטפולטות,
מטילות החצים והאבנים למיניהן) — תחילה במקרה היוני וההל-
ניסטי ואח"כ בגלגולה הרומאי; וכן היו ל"ארטיילריה מכנית" זה
נעדרת אבקהשריפה, המשכים או הקבלות רביעונים בימי הבי-
ניים. — המער.

מחוסר-קומוניקציה, דוקא בשעה המכרעת של המערכה, זו
המהומה, המהלכת במחנה, אותה "חרב איש ברעהו" המהלכת
אימים, וסופה אבדון ופורענות. ככה בצבא פרעה (שמות)
יד: כד, כה), בצבא סיסרא, שר צבא יבין מלך חצור (שופ-
טים ד: טו, טז), במחנה המדינים (שופטים ז: כא, כב);
וככה בצבא פלשת, שנאמר עליו: "וַתִּרְגַּז הָאָרֶץ וַתִּהְיֶה לְחֶרֶב
אֲלֵהֶם" (שמואל א: יד: טו), או בצבא ארם, האחוז בהלה
ללא סיבה (מלכים ב: ז: הו); ואולי אפילו במחנה סנחריב
שבקרבת ירושלים (מלכים ב: יט: לה).

וידע הנביא לתאר אימו של קרב, שגורלו נחרץ מראש עקב
מכשלת ההמונים מתועתעי-האימה שבתוך ככל, זו בכל האמר-
נה על תפארת מנצחים: "קָרַב עַל-פְּשָׁדִים נְאֻם-יְהוָה וְאֶל-יֵשׁ-
בִּי כָּבֵל וְאֶל-שִׁרְיָה וְאֶל-חֲקִמְיָה, קָרַב אֶל-הַפְּדִים וְנֶאֱלַז קָרַב
אֶל-גְּבוּרְיָה וְחָתוּ, קָרַב אֶל-סוּסָיו וְאֶל רִכְבּוֹ וְאֶל-פְּלִהֲעָרְב
אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ הָיוּ לְנָשִׁים, קָרַב אֶל-אוֹצְרוֹתֶיהָ וּבָנוּ, חָרַב אֶל-
מִיָּמֶיהָ וַיִּבְשׁוּ, כִּי אָרֶץ פְּסִילִים הִיא וּפְאִימִים יִתְהַלְלוּ, חָדְלוּ
גְבוּרֵי כָּבֵל לְהִלָּחֵם יִשְׁבוּ בְּמַצְדוֹת נִשְׁתֶּה גְבוּרָתָם הָיוּ לְנָשִׁים
הַצִּיתוּ מִשְׁכְּנֵיהֶם וְשָׁבְרוּ פְרִיָּתָהּ." (ירמיהו נ: לה-לח; גא, ל).

לא כאן המקום לדון אפילו במיעוטם של נושאים, שהמחבר
בא לבררם לפי סדר כרונולוגי: לפני אברהם, תקופת האבות,
יציאת מצרים וכיבוש הארץ, תקופת השופטים והממלכה
המאוחדת, ממלכות ישראל ויהודה, ואין לנו להסתפק אלא
בראשי פרקים בלבד. מקום רב מקדיש המחבר למרכבת המל-
חמה, שכבר נדונה הרבה בספרות המחקר, והארכיאולוג-
ההיסטוריון האנגלי גורדון צ'אילד המנוח העמידה כנקודת-
ציון במהפכה החברתית שפקדה את המזרח הקדום בבקוע
ההיסטוריה. במחצית הראשונה של האלף השלישי כבר היתה
בשימוש במסופוטאמיה, ורק לאחר 1200 שנה — במצרים.
המחבר מזכיר את רשימת המונחים השומריים (שמספרם
כמאה) בעניני מרכבה, חלקיה וסוגיה — מרכבות-קרב, מרכ-
בות-מירוץ, מרכבות-משא, אך עיקר חקרו מתבסס על הממ-

קבוצת חיילים מצריים, בפיקודו של קצין, במסע הים לארץ פוגת. החיילים מזוינים בכלי נשק האופייניים לתקופת הממלכה החדשה — גרון, קרב, מגן קצר ורומח. בידו השמאלית של החייל הראשון — נרתיק קשת. (מתוך תבליט במקדש המלכה חתשוסת, בدير אל-בחרי — המאה ה-14 לפסה"נ).

והארוכה, והוא חסר קשתות. המרכבה הפלשתית רתומה לשני סוסים, וצות הלוחמים — על פי השיטה החתית — מורכב משלושה אנשים, המזוינים ברמחים. המחבר רואה בכך אסמכתה נוספת לדעה, שהפלשתים הגיעו לארץ-ישראל ולמצרים מאנטוליה. בעיה בפני עצמה הן העגלות הפלשתיות הכבדות, שהיו רתומים בהם ארבעה שוורים, והיו משמשות להסעת אנשי העורף. על כל פנים, היה בהן, בעגלות אלו, כדי להכביד על תנועותיהם של גויי הים בעיצומה של מערכה. ענין מיוחד בכלי-המגן של הפלשתים: הקובע, המגן העגול, השריון העשוי רצועות הסדורות בצורת זווית. הפלשתים היו מסתערים על צבא מצרים בתנופת כוח, כפי שאומר רעמסס השלישי: „בפני צבאם כל הארץ לא עמדה... למצרים הגיחו ולפניהם להבת אש... ולבם בוטח...”. אך המצרים גברו עליהם לבסוף בגלל צבאם המשובח ומכוח נשקם ארוך-הטוח.

תקופת-הברזל השניה (920—586 לפסה"נ) משופעת במונומנטים, מאות רבות של ציורי קיר ותבליטים ששרדו בארמונו-

רמחים בצבא סרגון. הרמחים חובשים קובעי צינה ונושאים מגינים עגולים מעשה מקלעת. מתוך תבליט בארמון סרגון, חורסבד (דורגרוי) — 721 לפסה"נ.

תיהם של מלכי אשור, ואשר מעלים בפירוט רב עיסוקי מלחמה. המחבר עוקב לפי השרידים הללו אחרי ההתפתחות הצבאית במזרח הקדום בשיעורי זמן קרובים זה לזה; וזו מעלתה היתרה של תקופה זו לעיון בתורת המלחמה. משום כך תופסים מקום עיקרי בפרק זה, האחרון בספר, סדרי התמונות הערוכים לפי מלכים ולפי נושאים; ובעיקר — ההסברים, שבהם שיקע המחבר הרבה מסגולות סיקורו, כדי להבליט את ההבדלים הדקים שבין הצבאות, מערכיהם וכלי נשקם. היכלי מלכות, ביצורים, מרכבות, חלקי רכב, אילי-מצור, דרכי

(אל-עמארנה). בעיקר מעלה המחבר בפירוט שתי מלחמות ידועות בהיסטוריה: את מלחמת תחותימס השלישי ליד מגידו (במאה ה-15 לפסה"נ) ואת מלחמת רעמסס כנגד החתים ליד קדש שעל הארנת.

סיפורי התורה על נדידת העברים והיאבקותם בעבר הירדן וסיפורי ספר יהושע על כיבוש כנען מסתברים על רקע ריאלי לאור שיטת המארכים, שנהוגה היתה בצבאות עמי הקדם, ובזיקה למעשי מרגלים שהיתה מפותחת בצבא מצרים ואצל החתים. פרופ' י. ידין מעמיד אלה מול אלה: את שאלותיו של פרעה רעמסס השני המכוונות לסיירים החתיים שנתפסו בידי המצרים — ולעומתן את עצת משה לאנשים ההולכים לתור את כנען. רעמסס חותר להשיג ידיעות בדבר הרכבו של הצבא החתי, רכבו, כלי-נשקו, מספר אנשיו, מקום חניתו ורוח-הלחימה שלו.

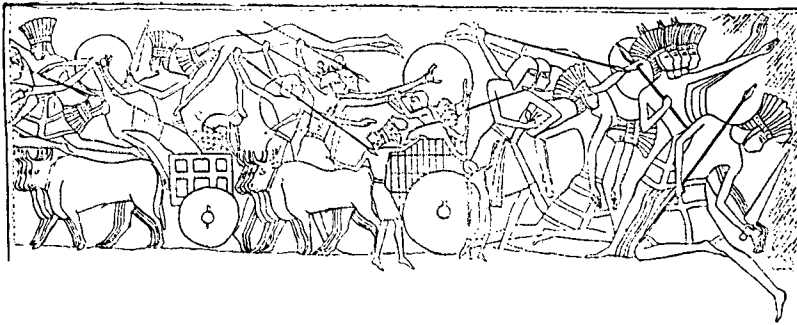
אולם מעשה המרגלים של משה, פרוש על תחום רחב ידיים, ומתכליתו לתור את ארץ כנען ולבדוק את מצבו של העם, מבצרי, מספרו, מעמדו הכלכלי — לפי ניסוחו של פרופ' ידין, זהו „מודיעין אסטרטגי” (עמ' 258). ואלה דברי משה: „עֲנוּ זֶה בְּנֶגֶב וְעַלִּיתֶם אֶת-הַהָר. וְרֵאִיתֶם אֶת-הָאָרֶץ מֵהַיַּם הַיָּם וְאֶת-הָעָם הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הֲחֹזֵק הוּא הַרְפָּה, הַמְּעַט הוּא אִם-רַב, וְמָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר-הוּא יֹשֵׁב בָּהּ הֲטוֹבָה הוּא אִם-רָעָה וְמָה הָעָרִים אֲשֶׁר-הוּא יֹשֵׁב בְּתוֹכָן הֲבָמִתַּנִּים אִם-בְּמִבְצָרִים, וְמָה הָאָרֶץ הַשְּׂמֵנָה הוּא אִם-רְגָה הֲנִשׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵין” (במדבר יג: יז-כ). ויודע משה, מה קשה ומסוכנת מלאכתם של תרים-חופרים בארצות נכריות, הוא מוסיף ואומר: „וְהִתְחַקְקֶתֶם וְיִשְׁקָתֶם מַיִם הָאָרֶץ וְהַיָּמִים מֵי בְּפִרְי עֵנָבִים”.

הפרק העוסק בתקופת-הברזל הראשונה (1200—920 לפסה"נ) הוא זמן השופטים וימי הממלכה המאוחדת, שונה בכללו מהפרקים הקודמים. אין בו תרשימים מדוקדקים של כלי נשק ומדולדל הוא יחסית בתיאורים טכניים. הסיבה לכך — מי-עוטים של ציורים או תבליטים מהימים ההם המתארים מחזות קרב; להוציא את תבליטיו של רעמסס השלישי, שבהם חרו-תה מלחמת פרעה כנגד גוייהים, וביניהם הפלשתים. מטען-שכנגד מצא המחבר-ההיסטוריון בממצאים הארכיאולוגיים שנתגלו בארץ-ישראל ובסיפורי המקרא, המובאים בנביאים ראשונים — בשופטים ובשמואל — ובספר דברי הימים.

חידושיה של תקופה זו: מפלת החתים, ירידת מצרים, ראשית צמיחתה של אשור; ובזמני ביניים — עליתן והתעצמותן של ממלכות בארצות המערב שבין מסופוטאמיה ואסיה הקטנה לבין ארץ-היאור; ארם, פניקיה, ישראל, פלשת. בתיאורי הצבאות של הימים ההם תופס מקום חשוב צבא גויי הים, כפי שהגו ידוע לנו מהמונומנטים המצריים. הלוחמים הללו בולטים ב„קובעי נוצות”; וההבדלים המעטים בקישוטי הקרב בעים שלהם המתפרשים לו, לפרופ' י. ידין, לא כסימנים להב-דלי דרגות, כפי שסבורים אחרים (ראה מאמרה של טרודה דותן ב„ארץ ישראל” „ספר מזר” תשי”ט, עמ' 57), אלא כציונים ליחידות שבטיות שונות בתוך כלל גוייהם. כסבורני שדיעה זו יש לה סמוכין במחקר המקיף של ג. א. ווינרייט על הפלשתים וגויי הים שהתפרסם ב:

The Journal of Egyptian Archeological H M, 1961, pp. 71—80.

כלי נשקו של הלוחם הפלשתי הם הרומח והחרב הישרה

אחת כמה וכמה כשהמדובר הוא בקשת. אין תימה בכך, שה שימוש בפרשים במלוא ההיקף לא החל אלא על סף האלף הראשון לפסה"נ, כ־1500 לאחר ראשית השימוש במרכבות.

לשכלולו המלא הגיע חיל הפרשים בממלכת אשור. תפקידם העיקרי של הפרשים היה להילחם בשדה, בהרים וביערות, כפי שלמדים אנו מתבליטים של הזמנים ההם. והיו פרשים־קשתים ופרשים נושאי־רמחים. מחמת הקושי בתפעול הקשת היו הפרשים־הקשתים ערוכים בצות זוגי: הקשת — על סוס אחד; והרכב הנוהג — על סוס אחד; והוא (הרכב הנוהג) המחזיק את מושכותיו ואת מושכות שכנו.

פעמים צמד הפרשים היה מצוי על יד המרכבה. יש אומרים, שיש לכך רמז במקרא באותו כתוב שבו מעלה יהוא את זכרונותיו לפני בדקר שלישו, בשעת ההרג שעשה בבית אחאב: „כִּי זָכַר אֲנִי וְאַתָּה אֶת רֶכְבִּים צְמִדִים אֲחָאָב אֲבִיו וְיָהוָה נִשְׂא עֲיָיו אֶת־הַמַּשָּׂא הַזֶּה“ (מלכים ב ט: כה). וזו עדות מובהקת — על אף צביונו המגמתי של הסיפור בדבר חלקת נבות היזרעאלי — שיהוא שירת בשעתו עוד בחיל המשמר המלכותי של אחאב, כפרש צמוד למרכבות המלך.

צודק המחבר בקביעתו שהיו יחידות קטנות של מרכבות בישראל כבר בראשית המלוכה הישראלית (עמ' 244). אולם לפי פשוטם של כתובים אין כל אסמכתה לדעתו של פרופ' י. ידין שלדוד היה רכב־מלחמה של ממש במלחמתו בצבא ארם (עמ' 244). לשון הכתוב: „וַיִּלָּד דָּוִד מִמֶּנּוּ אֶלְף וְשִׁבְע־מֵאוֹת פְּרָשִׁים וְעֶשְׂרִים אֶלְף אִישׁ בְּגָלִי וַיַּעֲקֵר דָּוִד אֶת כָּל הַרֶכֶב יוֹתֵר מִמֶּנּוּ מֵאֵה רֶכֶב“ (שמואל ב ח: ד) מפרשת ואומרת, שדוד לא נזקק לרכב כענין זה, אלא לשם הידור שבמלכות. אותה לשון מצאנו אצל יהושע: „אֶת סוּסֵיהֶם עָקַר וְאֶת פְּרָבְתֵיהֶם שָׁנַף בְּאֵשׁ“ (יהושע יא: ט); ושם הכונה בפירוש לחמת־זעם כנגד הנשק המעולה של האויב, הנידון בדין השמד; תגובה טבעית ראשונית של נחותים כנגד תקי־פייכות. פירושו של כתוב, שדוד עדיין אינו יודע להשתמש כראוי במאות כלי הרכב, וברתחת הנצחון דן אותם לעיקור. לאחר שנשאר בשדה הקרב מאה רכב, הותיר אותם דוד להידור מלכותי ולראשית שימושו בצבא הישראלי. אף מר־כבת אבשלום ומרכבת אדוניהו ראינו בהן, שהמדובר במרכ־בת הידור של תפארת מלכות, ולא במרכבה צבאית, כפי שמשמע מדברי הכתוב: „וַיְהִי מֵאַחֲרֵי כֵן וַיַּעַשׂ לוֹ אֲבָשָׁלוֹם מִרְכָּבָה וְסוּסִים וַחֲמִשִּׁים אִישׁ רָצִים קָפְזִים“ (שמואל ב' טו: א; והשוה מלכים א, א: ה).

בימי שלמה החל להתעצם הרכב הישראלי, ועל כך מדבר המחבר בפרקים ו—ז על סמך פשרם של כתובים, שעניינם

מצור, הסתערות פרשים, שבויים כנועים, כריתת איברים, חצית נהרות, מרכבות בהרים, זעקת מגינים, ערים העולות באש, קרב אמפיבי, מלחמות דמים בעילם ובערביים — כל אלה מתוארים כאן בהבלט לפי רישומיהם של שליטים שמל־חמתם־שעשועם. והמלכים ידועים: אשורנצרפל השני, שלמ־נאסר השלישי, תגלת־פלאסר השלישי, סרגון השני, סנחריב, אשורבנופל.

ובין השאר — בוקע ועולה זכרון מועט לישראל וליהודיה: מנחתו של יהוא לשלמנאסר השלישי (828—858 לפסה"נ), כיבוש העיר עשתרות־קרנים בימי תגלת־פלאסר השלישי (727—745 לפסה"נ), כיבוש רפיח ועקרון בימי סרגון השני (705—721 לפסה"נ); וביותר — מצור לכיש וכיבושה בידי סנחריב (721—704 לפסה"נ). לכיש מזדקרת בשפע גילוייה: חומותיה, שערה, אילי המצור, חיילים המזנקים לחומה, ועל ידם הקשתים, הקלעים, הרמחים ונושאי הצנה; המתגוננים הזורקים לפידים ואבנים לעבר האויב; המנוצחים המוקעים. בני יהודה הכנועים העוזבים את עירם; סנחריב היושב על כסאו לפני אוהלו — ולפניו השבויים המושפלים; מרכבת המלך, משמר מלכותי, מחנה סנחריב, מרכבתו של מושל לכיש.

בתקופה זו התעצמו גם צבאותיהם של העמים הקטנים. גם לארם וגם לישראל היו מרכבות בכמות ניכרת, כפי שמעיד דות כתובות מלכי אשור, ובעיקר כתובתו של שלמנאסר השלישי המספר על מלכי סוריה וישראל שחברו כנגדו למל־חמה בקרקר (853 לפסה"נ). המלך הולך ומונה את צבאם: להדדעזר מלך ארם — 1200 מרכבות, 1200 סוסים צמודים ו־20.000 רגלים; לארחלנו מלך חמת — 700 מרכבות, 700 סוסים, ו־10.000 רגלים; לאחאב הישראלי — 2000 מרכבות ו־10.000 רגלים. המחבר מצמיד את הידיעות שבכתובת זו על מרכבות אחאב לאורוות מגידו שיש להניח, לדעת קראור פוט מלפני שנים הרבה ולפי גילוייו של פרופ' י. ידין, כי אינן כלל „אורוות שלמה“ אלא אורוות אחאב.

לאור התבליטים האשוריים מברר פרופ' ידין את התפתחותה של המרכבה בזמן ההוא, על חישוריה, רתמתה, ולוחמיה. ואם אמנם יש לשוות משמעות כוללת לתבליט האשורי המתאר את מרכבת מושל לכיש, הרי שרשאים אנו לומר כי המרכ־בות ביהודה עשויות היו כדוגמת מרכבות אשור.

חיל הפרשים קובע פרשה לעצמה. יתרונותיו והסרונותיו של חיל זה מתוארים בקיצור ובבירור. היתרונות — יכולת התנו־עה בכל תנאי השטח; החסרונות — הקושי בהפעלת כלי הנשק. הרוכב חייב לשמש באותו זמן רַכֶּב ולוחם כאחד; על

דומה למוטיב המצוי בסיפור על כיבוש העי. ואף במלחמות שאול ודוד, כשהמדובר הוא בסיפורים ולא בכרוניקות. נשאלת השאלה היכן התחום בין מסורת הרוחות בפי הבריות. אפילו היא קדומה, כמו בספר שמואל — לבין היסטוריה ריאליה.

אך אין כל ספק שהפרק על מלחמות דוד, שנכתב, לאור תפיסה צבאית-היסטורית, אפילו לא נקבל את ביאורו הגיאוגרפי.

דמות לוחם שמי מאנ-שי שבט שמי העומד להכנס לתוך גבולה של מצרים. הלוחם, בידו השמאלית קשת דו-קיי מורית, על גבו אשפה — ובידו הוא אחוז בגרזן בעל כת כפופה ובעל להב הידוע בשם „מקור הברז“ כלי נשקו של הלוחם טיפוסיים לכנען בתקופת האבות. (מתוך ציור) קיר מקברו של חנום חותם מבני-חסה, מצרים — הממלכה התיכונה, בערך 1900 לפ"ס (1).

גרפי של המחבר למילה „סכות“ (עמ' 237—240; 303—304) — יש בה כדי נדבך חשוב לשחזור ההיסטוריה הישראלית בימי הממלכה המאוחדת. צבא דוד ושלמה, צידו, מעמדו, חילוקו לשלושה גופים — צבא שכירים, צבא גיבורים סדיר וצבא מיליציוני גדול — נידונו לפי פירושי כתובים ומכוח התבונה נות בצבאות-מיליציה בני-זמננו (עמ' 240—243). הפירושים הללו, ובמיוחד הביאור הצבאי לדברי הימים א, פרק כז, יש בהם כדי תרומה חשובה ביותר לחקרי מקראות וביחוד מפאת גישתנו המתונה ו„המודרנית“ לספר דברי הימים, בניגוד לביקורת-המקרא הטוטלית, „א-פריורי“, של הדור הקודם.

וכשאתה מעיין שוב ושוב בספר זה, אין אתה יכול שלא להיתפס לשאלה אחת שיש בה כדי להטריד את ההיסטוריון: מה חשיבות נועדה לחילופי מתכות בתולדות המלחמה: הברונזה באלף השלישי, הברזל על סף האלף הראשון לפסה"ג? כיצד השפיעה מתכת זו או אחרת על יחסי הכוחות במזרח הקדום?

המחבר, העוסק בריאליה, אינו יכול לחרוג מתחום מחקרו לפרשה זו, שהיא נכבדת ומכריעה בתולדות האדם ולא רק בתולדות המלחמה בימי המקרא; פרשה, שעדיין טעונה כשר לעצמה דיון נרחב. כמובן, שהמחבר נוגע פה ושם בסוג המתכת של כלי הנשק ובטיבם, במיוחד כשהוא עוסק בכלי נשק כמו החרב או השריון (עמ' 22, 25), כשהוא מדבר על לוחיות ברזל במרכבות (עמ' 230), כשהוא מגדיר את משמעה

מרכבות, ערי רכב, ושרי רכב, ועל פי רמזים שבמקורות חזוניים — כתובת שלמנאסר השלישי; כתובת סרגון השני ותבליטי סנחריב — ובזיקה לחפירות מגידו.

אין לדעת מתי החל השימוש בחיל רוכבים בישראל. עוד בימי דוד ושלמה (עמ' 245) היו בני המלך ואנשי האצולה משתמשים בפרדי רכיבה (שמואל ב, יג: ט). וכבר הבאנו את הרמז הכלול במקרא בדבר חיל רוכבים צמוד למרכבות בימי אחאב מלך ישראל. ככל הקרוב לא היה חיל פרשים נפוץ לא בישראל ולא ביהודה, מחמת קשיי הלחימה ועקב מחסור ברוכבים-חיילים מאומנים.

מסתבר שכאן המקום להזכיר את דברי רבשקה אל שרי ירד-שלים: „ועתה התערב נא את-אדני את-מלך אשור ואתנה קף אקפים סוסים אס-תוכל לתת לה רכבים עליהם. ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים ומתבטח לה על-מצרים לרכב ולפרשים“. (מלכים ב, יח: כג, כד); לאמור: חיל רכב היה ביהודה, ואפשר היה גם להשיג אותו במצרים, אולם חיל רוכבים לא היה בצבא חזקיהו, לא מפאת מחסור בסוסים, אלא עקב מחסור באנשי מלחמה מאומנים, שאף מצרים לא יכלה להעמיד רוכבים מול חיל הפרשים של אשור. רבשקה משתבח בעלינותו ובכוח המחץ של פרשיו לעומת נחיתותו של צבא יהודה (ועיין מה שכתב על כך לאחרונה סם מובינקל במאמרו:

„Drive and Ride in OT“ VI, 12, 1962, 12, 286—287 בכמה וכמה כתובים שבמקרא השתמרה לפי הבנתי, רמזים ליחידות רוכבים בצבאות העמים. בברכת יעקב נאמר על דן: „הנשף עקבי-סוס ויפל לרכו אחר“, והכונה כאן בפירוש לרוכבים זרים, פלשתים או ארמים אולי מסוף תקופת השופרים כשעדיין היו רוכבים על סוסים ללא אוכף וללא ארכובות; והרי ידענו שבצבא ארם היה בתקופה מאוחרת חיל-רוכבים בצד הרכב הצבאי (מלכים א, כ: — כ, כא, כה). סוס המלחמה, המתואר בספר איוב על גאווה, גבורתו ועל חדות-הקרב שלו אינו אלא סוס הפרשים, שבאלף הראשון לפסה"ג הטיל מורא על צבאות עמי הקדם ויצאו מוניטין למרצו: „התתן לסוס גבורה התקביש צוארו וקמה. התקעי-שנו פארקה הוד ונתרו אימה...“ „ישחק לפחד ולא יחת ולא ישוב מפני-קרב. עליו חרנה אשפה לתב תנית וכידון. ברעש ולגו יגמא-ארץ ולא יאמין כיקול שופר. גדי שפר יאמר האח ומרחוק גריח מקחמה רעם שרים ומרועה“. (איוב לט: יט—כה).

כפי שכבר הוזכר ענינו של הספר הוא ארכיאולוגיה-היסטורית. וראש לכל עומד הוא על שרידים ריאליים — כגון ממצאי חפצים, תבליטים וציורים. אלא שהמחבר אינו מדיר עצמו ממשמעם הארכיאולוגיה-המצומצם של כתובות ומחקרי מקראות. חידושים הרבה מוצא אתה בפרשנות הארכיאולוגית-צבאית לכמה וכמה כתובים שבתנ"ך. וכמובן, שחידושים אלה, כרגיל בפרשנות מקראית מדור לדור, זרועים מעקשים ואינם כלל-ועיקר סוף-פסוק במדע המקרא. ענינים כמו כיבוש בית-אל, מלחמת דבורה, מלחמת גבעון, מערכות אבימלך, אף על פי שכרוכות בהם בעיות טכסטואליות שאפשר לפרשן על פי דברים בני-זמנם שהשתקעו בסיפורי ספר שופטים; אך קשה יותר מעשה פילגש בגבעה, שהמוטיב הסיפורי שדבק בו

של תקופה כמו תקופת הברזל (עמ' 249). השאלה היא, כיצד השפיע סוג המתכת של כלי הנשק על דרכי מלחמה, בעיקר בשעת המעבר מתקופת הברונזה לתקופת הברזל. כלום לא היה הברזל אחד מסודות הטכניקה, שחולל שינויים מהפכניים בדברי ימי המלחמה?

יש להודות שידיעותינו על אודות המעבר מכלי-ברונזה לכלי-ברזל קלושות ביותר, על אחת כמה וכמה כשענין לנו בכלי מלחמה ספציפיים. הספר העיקרי ואף היסודי על נושא זה הוא ספרו של ס. פסבורסקי, Metallindustrie Anatoliens — שיצא לאור בלייפציג ב-1939. שלבי-הביניים שם, פסבורסקי מונה בזמן המעבר מכלי ברונזה לכלי-ברזל, ושיש להם זיקה גם לכלי-מלחמה (עמ' 175—176), אין להם עוד כוח-עמידה לנוכח המחקרים המעטים שנעשו בעשרים השנים האחרונות ושלא כאן המקום לפרטם. מסתבר, שהמעבר לשימוש בברזל היה מודרג ואטי ביותר גם בכלי-מלחמה.

אפילו בארמניה, אוצר הברזל של המזרח הקדום, עדיין רבים כלי הברונזה לצדם של כלי הברזל במאות השביעית והשני-שית לפסה"נ; סכינים וחרבות עיקרם מברזל, מגנים וקובי-עיצבא מברונזה — לפי הממצאים ליד קרמיר (ראה Iraq, Vol. XIV 2, 1952). ראשי חצים וראשי חניתות מברונזה היו עוד בשימוש בין בשנת 750 לפסה"נ (פסבורסקי, עמ' 11, 71); והרי ידוע, שגם בלכיש היו נפוצים ביותר ראשי חצים מברונזה, משנת 600 לפסה"נ והלאה, והם היו יעילים בהרבה מאשר חצי הברזל (לכיש III, עמ' 385—388).

אלו הן עובדות מעטות הבאות להורות, עד מה היו חילופי המתכות תלויים לא רק בגורמים גיאוגרפיים ומטאורגניים אלא גם בגורמים אחרים, הן כלכליים והן צבאיים. כסבור אני שעדיין מועט החומר מכדי להגיע לכלל דיון סינתטי בדבר גלגוליהם של כלי המלחמה לפי סוגי המתכת שמהם נעשו, יעילותם והשפעתם על מעשה-המלחמה. אף הברזל האנאטולי, וחשיבותו בהתעצמותה של ממלכת החתים, סודר-תיו לא פוענחו עדיין; ואין בידנו לסג את ציודו של צבא פלשת לפי סוג המתכת שממנו הותקן — ברזל או ברונזה — אף-על-פי שמשתמשים היו הפלשתים בברזל לאמצעי-יצור, ולדעת כמה חוקרים בעיקר לכלי-מלחמה, כגון חניתות וחר-בות (שמואל א, יג: יט).

וכמובן שבעיה קשה היא המתכת שממנה הותקן הנשק של גלית הפלשתית. לפי הנוסח העברי המצוי בידנו היתה להבת החנית מברזל, ויתר כלי המלחמה מנחושת; אך לא כן לפי תרגום-השבעים. ושאלה היא, אם אין מקום לפרש גם את הנחושת שבכתובים אלה ובמקראות אחרים שבמקרא במובן של מתכת בכלל, כנהוג אצל הומוס בעיקר באיליאס (למ-

של: 4: 501; 9: 390—393; 20: 430—435; 18: 468—477; ועוד). לפי גירסת השבעים, ה"חרש" שבשמואל א, יג: יט, אינו אלא חרש ברזל; והרי רבים מהחוקרים, ביניהם אפילו מ. צ. סגל (ראה פירושו לספר שמואל), נוטים לראות בנר-סח השבעים, בכמה וכמה פרקים בספר שמואל א, ובעיקר בפרק יז, תרגום של "פורלגה" (דהיינו — נוסח) עברי קדום ביותר.

זו סוגיה חמורה ביותר: כיצד השפיעה תפוצת הברזל על המלחמות שהתחוללו על סף האלף הראשון לפסה"נ: מלחמות גויי הים, פלישת הפלשתים, מערכות דוד, מלחמות הארמים? אין ספק שתעלומות הרבה, שקבעו פרשיות חשובות בתול-דות האדם, חבויות בסודות המטאורגיה של המזרח הקדום מראשית האלף השני לפסה"נ ועד התקופה הקלניסטית.

כמובן, שאין בהערה זו כדי להעלות אפילו קצתו של ענין ובודאי, שאין בה כדי לגרוע במאומה מספרו המונומנטאלי של פרופ' י. ידין, העוסק בתורת המלחמה לאור הממצאים הארכיאולוגיים — ולא בהיסטוריה של המלחמה לאור מסי-בותיה הכלכליות ועל פי השפעותיה המדיניות-חברתיות.

וכשאנו משוטטים בדעתנו בדבר דרכי השימוש בברזל במזרח הקדום, אם לצרכי כלכלה ואם למעשי מלחמה, ומנסים להעלות טעמים שונים לתפוצתה השונה של מתכת זו באר-צות שונות, תפוצה שבנסיגות ובדילוגים — אל נתפס, דרך שיטה, כמנהגם של היסטוריונים להיתלות במחלט בנימוקים גיאוגרפיים ובתירוצים כלכליים-חברתיים.

ייתכן, שהרבה טבעו של אדם עושה, ויש עניין רב בדברי פרופ' י. ידין בפתח ספרו: "בד בבד עם זיקות-הגומלין הברורות הנ"ל קיימת תופעה נוספת, שאין להתעלם ממנה: שמר-נות, שאין להסבירה בדרך הגיונית, הקשורה באופיים של האישים והעמים השונים. כך אנו עדים לעתים קרובות, למרא-שית ההיסטוריה האנושית ועד היום, לכך שחידושים בתחום הלחימה, שהוכחה יעילותם בקרב מסויים, אינם ממהרים לחדור לכל הצבאות, ויש שעמים מסויים ממשיכים במסור-תם הנושנה זמן רב. פער גדול של זמן מפריד בין שכלול טכני המופיע בארץ אחת לבין קליטתו בארץ שכנה (עמ' 16). ובסיום דבריו, לאחר שהעלה בספרו 7000 שנות מלחמה, שואל המחבר: "הנוכל לסכם סקירה זו במשפט ממצה יותר מדבריו של הלל, שאמר, כשראה גולגולת צפה על פני המים:

"על דאטפת אטפור וגוף מטיפיך יטפון" (אבות, ב, ו)? תמה אני, אם יש בהם באפיקי ההיסטוריה הגלויים לפנינו משום צידוק למימרה זו של הלל הזקן; אך עילומם של דר-רות מרובה עדיין מגילויים.